

TOPONÍMIA DELS POBLES VALENCIANS

ONDA

LA PLANA BAIXA

**AJUNTAMENT
D'ONDA**

ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA
SECCIÓ D'ONOMÀSTICA

COORDINACIÓ I GESTIÓ
Unitat de Recursos Tecnicolingüístics

RECULL I TEXT
Joan Castany i Àlvaro

DISSENY
Vicent Almar

MAQUETACIÓ I GRAFISME
Guillermo Tomás Lull

© Acadèmia Valenciana de la Llengua

Col·lecció: Onomàstica i Toponímia
Sèrie: Toponímia dels Pobles Valencians
Onda, 58

Editat per: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua
Av. de la Constitució, 284
46019 València
Tel.: 96 387 40 23
Adreça electrònica: avl@gva.es

Amb la col·laboració de l'Ajuntament d'Onda

ISBN: 84-482-3939-3
Depòsit legal: V-51 66-2004
Impressió: Gràfiques Vimar, SL

www.avl.gva.es

ONDA

Onda, situada en la comarca de la Plana Baixa, té un terme municipal de 108,84 km². Història i ubicació natural s'ajunten quan es vol aprofundir en el seus orígens. Si el nucli antic, dominat pel castell de les Tres-centes Torres (284 m), conduïx a l'època medieval, un passeig pel camp permet constatar que la vila s'emplaça en l'entrada natural més important per la cara nord de la serra d'Espadà (1.030 metres); a més, la proximitat del riu Anna, de cabal curt però superexplotat, acaba d'explicar la ubicació originària de la població. Fer d'intersecció entre plana i muntanya és una circumstància que li ha permés i continua possibilitant-li un ventall ample i accessible de recursos naturals, econòmics, de comunicació i d'influència sobre les localitats veïnes. Encara que els mitjans de comunicació i l'adequació de les carreteres han canviat molt, la disposició de prestacions sanitàries, educatives i una oferta important de treball i de servicis encara fan d'Onda un punt neuràlgic per a la comarca.

Hidrològicament, el terme està envoltat per una ampla xàrcia de barrancs, afluents dels dos cursos hídrics que el travessen: el riu Anna o Sec de Betxí i el riu Millars. El primer transcorre per la cara sud del terme i es nodrix d'uns quants barrancs que provenen de la serralada de Montí, el barranc de Santa Bàrbera, el barranc de la Font de Gargallo, el barranc de Don Isidoro, el barranc de la Gerra i la rambla d'Artana. El riu Anna només du aigua quan hi ha grans tempestes en la tardor i alguna vegada en la primavera. La part central del terme, l'ocupen dos afluents de l'Anna, el barranc de Beniparrell i el del Salvador, que en ajuntar-se passen a anomenar-se barranc de Ràtils. La cara nord del terme, l'ocupen el riu Millars, amb l'embassament del Sitjar, i el barranc de la Viuda, afluent d'este. La llunyania de la costa ha motivat que les aigües de reg depengueren directament dels respectius cursos fluvials i d'una més que fluida xàrcia de pous estesos per tot el terme municipal.

Geològicament, la major part del terme, centre i cara est, està formada per conglomerats, calcàries, margues i argiles del terciari; a més, la serralada de Montí, la componen arenisques i argil·lites del *bundsanstein*, franquejades en les faldes per calcàries, dolomies i guixos margosos del *muschelkalk*. La serra de les Pedrisses, d'alt valor ecològic i geològic, data del període juràssic superior; configuren els voltants d'esta serra calcàries, arenisques i argiles del cretaci, i conglomerats, arenes i graves del plioquaternari per la banda del barranc de la Viuda. En canvi, l'espai més apegat a la banda oest, tot just entre el dos corrents fluvials mencionats, el

componen margues bigarrades i guixos del *keuper* i carnoles i dolomies del liàsic.

La vegetació dominant en tot el terme és el tarongerar. Les escasses extensions de bosc, cal buscar-les, d'una banda, en la cara sud, en la serralada de Montí; d'una altra, al voltant de l'embassament del Sitjar, en la cara nord, i finalment, en la part oest, en les muntanyes que fiten amb Tales i Fanzara. En tots els casos el pi blanc ha colonitzat antics camps de garrofers i d'oliveres abandonats, encara que en la serralada de Montí es barreja amb sureres i pi negre. Pot trobar-se vegetació rupícola vorejant el curs del Millars des de la presa del pantà fins al terme de Vila-real. És especialment significativa la riquesa arbustiva que presenta la serra de les Pedrisses.

I és precisament este marc ecològic el que ha possibilitat que els diferents pobladors de la península Ibèrica hagen deixat els respectius llegats, testimoni del seu pas per la vila. Així, les troballes que daten de l'edat del bronze, cal buscar-les al Torrelló, una xicoteta fortificació ibèrica estratègicament situada al costat del riu Millars. Dels romans s'especula que deixaren un camí secundari d'una via romana emplaçat en les immediacions del riu al costat de l'actual pont que unix per carretera Onda amb l'Alcora. Però, sens dubte, foren els àrabs, en la seua llarga estada a casa nostra, els que deixaren una herència més gran: el castell, la torre de la Talaia, un muntó de testimonis arquitectònics particulars ubicats en moltes vivendes del nucli antic, la cultura de l'aigua, la séquia mora i l'obra literària d'un poeta, Ibn al Abbar, d'ample ressò mundial.

L'any 1238 arribà la Reconquesta, però els habitants continuaren sent musulmans i no foren substituïts per cristians fins a l'any 1248, data en què Jaume I va expedir la carta pobla. A partir d'aleshores, l'Orde del Temple i l'Orde de Montesa es repartiren la regència de la vila la resta de segle XIII i part del XIV.

I tal com continuà esdevenint la història, la vila, sempre presidida per l'estratègic castell, testimoniava cada moment. Així, fou plaça forta durant la guerra amb Castella (1357-65); jugà un paper important en la Guerra de les Germanies (1519-24), i la seua proximitat a la serra d'Espadà féu que s'establira una espècie de quarter general en la repressió dels mudèjars (1526), que des de la Reconquesta s'havien retirat a les alqueries i pobles serrans. Tampoc passà desapercebuda la vila per a les tropes napoleòniques, que l'ocuparen l'any 1812, ni per al Govern central, que rehabilità el castell (1839) durant les Guerres Carlines. En el segle XX la

fortalesa protagonitzà importants accions bèl·liques durant la Guerra Civil, ja que una part del front bèl·lic es parà precisament en estes muntanyes.

Així, començant o acabant pel castell àrab, convertit actualment en museu, es poden trobar vestigis dels segles mencionats. En el nucli antic destaquen: el barri de la Moreria, les escales dels Gats, l'església de la Sang (s. XIII), la font de Dins (s. XV), el portal de Sant Pere (s. XVI), l'església de l'Assumpció (s. XVIII) i l'ermita de Sant Vicent (s. XVIII). No obstant això, hi ha també mostres arquitectòniques disperses d'interés, com ara la fortificació ibèrica del Torrelló, el convent de Santa Caterina (s. XV), el Calvari (s. XIX), el pont Gòtic (s. XVI) sobre el riu Sonella, l'ermita de Santa Bàrbara (s. XVII), el molí de la Reixa (s. XVIII) i l'ermitori del Salvador (s. XVIII), dedicat al patró de la vila. El Museu del Taulell Manolo Safont, ubicat en la urbanització Nueva Onda, arreplega mostres que reflectixen l'evolució d'este sector al qual està lligat des de fa segles la població. I un altre de Ciències Naturals, al costat del convent del Carme, permet fer un passeig per molts aspectes de la biologia.

La població actual passa dels 19.000 habitants i continua en clar augment en consonància amb l'auge tauleller. Si l'Onda del segle XX ha estat caracteritzada per una àmplia acollida de milers de persones provinents de pobles de l'interior castellanenc i de zones deprimides de la resta de l'estat, el segle XXI s'enceta marcat per l'acollida d'una immigració provinent dels països de l'Europa de l'Est i del Magreb, que han triat esta vila per a trobar treball. Perquè Onda és un poble acollidor, i mostra d'això són les seues festes populars de barri durant tot l'any i les patronals en honor al Santíssim Salvador, la Mare de Déu de l'Esperança i sant Roc, l'última setmana del mes d'octubre, que rememoren moments històrics en què l'agricultura jugava un paper més important que en l'actualitat. L'Onda de hui, amb una expansió urbanística molt important, viu moments de canvi que demostren que ni el temps ni la història han passat debades per esta singular ciutat.

ELEMENTS FÍSICS I ALTRES LLOCS D'INTERÉS

Orografia

Cova Gelada
el Cingle
el Cuquello
el Molar
Farons
Foia de Petit
Foia dels Flares
la Talaia

Lloma de Ràtils
Montí
Penya Ramos
Pic de Sales
Pic del Flare
Serra de la Pedrissa
Tossal del Corb
Tossal Negre

Hidrografia natural

Barranc de Beniparrell
Barranc de Don Isidoro
Barranc de la Font de Gargallo
Barranc de la Gerra
Barranc de Parents
Barranc de Ràtils
Barranc de Santa Bàrbera
Barranc del Salvador
Font del Retor
Font dels Flares

Rambla d'Artana
Rambla de la Viuda
Riu Millars
Riu Sec de Betxí (o Riu Anna o Sonella)
Toll d'Ascla
Toll del Carme
Toll del Carreró
Toll del Salt del Cavall
Toll dels Tísics

Hidrografia artificial

Bassa de Bayo
Bassa de Gasset
Bassa de la Vila
Bassa de Lànderer
Bassa de Miralcamp
Bassa de Ximo i Xima
Bassa del Magistrat
Bassa del Progrés
Bassa dels Canyons
Bassa reguladora

Basses de Llaurí
Canal Cota 100
Canal Cota 220
Embassament del Sitjar
Pou de la Comunitat de Béns Sastre del Rei
Pou d'Immobilària Castàlia
Pou d'Arrufat i Bord
Pou de Batalla
Pou de Canelles

Pou de Castelló Carreguí
Pou de Cirilo
Pou de Doñate Sanahuja
Pou de Feliu
Pou de Galindo Varella
Pou de Garcia Petit
Pou de Joaquín Castany
Pou de la Generala
Pou de la Llidona
Pou de la Prosperitat
Pou de Llaurí
Pou de Pallarés
Pou de Sales
Pou de Sant Francesc
Pou de Sant Gil
Pou de Serra
Pou de Soriano
Pou de Tonico
Pou de Valero

Pou de Villarroya
Pou de Zarzoso
Pou del Carme
Pou del Català
Pou del Fumeral
Pou del Mas de Roser
Pou del Salvador
Pou del Santíssim Salvador
Pou dels Carreters
Pou d'Insa i Companyia
Pou Herrero
Pou de la Societat Mare de Déu de Gràcia
Pou de la Mare de Déu del Carme
Pou de la Urbanització
Pous de la Comunitat de Regants
Vila d'Onda
Presa de l'Embassament

Altres llocs d'interés

Abocador
Camp de tir
Castell d'Onda
Cementeri
Central elèctrica
Convent de les Clarisses
Convent del Carme
Molí de Sonella
Ermita de Santa Bàrbera
Ermita del Santíssim Salvador
Granja
Granja La Florida
Instal·lacions esportives
les Passeres
Museu de Ciències Naturals El Carme
Pedrera
Polígon Industrial El Colomer

Polígon Industrial La Cossa
Polígon Industrial Apeadero de Betxí
Polígon Industrial El Corral Roig
Polígon Industrial El Colador
Polígon Industrial El Palmeral
Polígon Industrial Els Sis Quarts
Polígon Industrial Farons-Saera
Polígon Industrial La Trencadella
Polígon Industrial Les Forques
Polígon Industrial Miralcamp
Polígon Industrial Sonella
Pont del Riu Millars
Pont del Riu Sonella (o del Cementeri)
Ruïnes del Convent de Santa Caterina
Terrer de la Companyia
Terrer del Borrasco
Torre de la Talaia

PARTIDES

Partides

Benabar
Beniparrell
Cagaferal
Cantallops
Capamantos
Cardàs
Corroio
el Barranc de la Gerra
el Bovalar
el Campillo
el Cantalar
el Carme
el Colmenar
el Colomer
el Corral Blanc
el Corral de Parents
el Corral Roig
el Cuquello
el Desmonte
el Llosar
el Mas de Pere
el Maset
el Molar
el Monte Blanco
el Palmeral
el Pla de la Barca
el Pla de la Marquesa
el Pla dels Olivars
el Prat
el Puador
el Racó de Talàs
el Regall de l'Abellar
el Roc
el Rodador
el Romeral
el Salvador

el Sastre del Rei
el Sitjar de Baix
el Tis
el Torrelló
el Tossal del Corb
el Tossal del Negre
els Cingles
els Comptadors
els Terrers
Farons
l'Era Blanca
la Baronia
la Bastida
la Cantera
la Foia de Petit
la Foia dels Flares
la Font de Lloscos
la Grillera
la Gronsa
la Llidona
la Lloma de Miralcamp
la Lloma de Ràtils
la Merlota
la Murtera
la Pedrissa
la Peña de Ramos
la Pica
la Pollosa
la Rambla
la Serratella
la Solsida
la Talaia
la Torrassa
la Trencadella
la Volta
l'Aguillador

l'Arquet
l'Artesola
l'Assagador
les Bassetes
les Corralisses
les Covatelles
les Forques
les Solades
les Trencades
l'Esquellador
l'Horta d'Artesa
Miralcamp

Montí
Palaci
Quinalis
Racó de Lleó
Ràtils
Saera
Sala
Sant Francesc
Sant Gil
Sonella
Xiclà
Xorva

VIES DE COMUNICACIÓ I POBLAMENT

Vies de comunicació

Assagador de la Ratlla
Camí d'Artana
Camí de Betxí
Camí de Carboneros
Camí de Casa Blanca
Camí de Fanzara
Camí de l'Arena
Camí de l'Esperança
Camí de la Baronia
Camí de la Cantera
Camí de la Fila d'Enmig
Camí de la Font de Lloscos
Camí de la Font del Retor
Camí de la Gerra
Camí de la Merlota
Camí de la Pedrissa
Camí de la Pica
Camí de la Rambla
Camí de la Rambleta
Camí de la Ratlla de Betxí
Camí de la Ratlla de Vila-real

Camí de la Sénia de Feliu
Camí de la Sénia de Ferrer
Camí de la Sénia de Gasset
Camí de la Talaia
Camí de la Trencadella
Camí de la Volta
Camí de les Casetes del Sitjar
Camí de les Covatelles
Camí de les Delícies
Camí de les Trencades
Camí de Mallalta
Camí de Ràtils
Camí de Sala a Xiclà
Camí de Sant Gil
Camí de Tales
Camí de Tales a Ribesalbes
Camí de Vila-real a l'Alcora
Camí de Vora Rambla
Camí de Xorva
Camí del Barranc de Conill
Camí del Bovalar

Camí del Colador
Camí del Colmenar
Camí del Convent
Camí del Corral Blanc
Camí del Corral d'Arnau
Camí del Corral de Diago
Camí del Corral de Figueró
Camí del Corral de Sales
Camí del Palmeral
Camí del Pas de Fulla
Camí del Regall de l'Abellar
Camí Vell de Betxí
Camí Vell de Castelló
Camí Vell de l'Alcora
Camí Vell de Tales

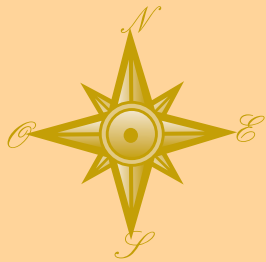
Camí Vell de Vila-real
Camí Vell del Carme
Carretera de Fanzara
Carretera de l'Alcora
Carretera de l'Apeadero a Betxí
Carretera de l'Embassament
Carretera de Ribesalbes
Carretera de Ribesalbes a
Castelló
Carretera de Ribesalbes a
l'Alcora
Carretera de Tales
Carretera de Vila-real
Vereda Real d'Aragó

Poblament

Artesa
Caseta de Cotanda
Caseta de Lànderer
Caseta de Titi
Caseta dels Canyons
Caseta dels Civils
Corral de Diago
Corral de Sales
el Colador
el Fumeral
el Monte Blanco
el Tossalet
els Sis Quarts
Fortificació Ibèrica del Torrelló
l'Apeadero de Betxí
la Sénia d'Isert
la Sénia de Canelles
la Sénia de Feliu
la Sénia de Garcia Petit
la Sénia de Gasset
la Sénia de Valero
la Sénia dels Carreters
les Casetes del Sitjar

les Pedrisses
Mas de Font
Mas de la Llidona
Mas de la Manga
Mas de Llaurí
Mas de Pere
Mas de Pinyon
Mas de Safont
Mas de Villaescusa
Mas del Borrasco
Mas del Sastre
Molí de Sonella
Nueva Onda
Onda
Urb. de Sant Francesc
Urb. de Sant Gil
Urb. del Mas de Font
Urb. del Riu Sonella
Urb. del Sitjar Baix
Urb. del Tis-Beniparrell
Urb. El Pinar de la Rambla
Urb. Les Pedrissetes

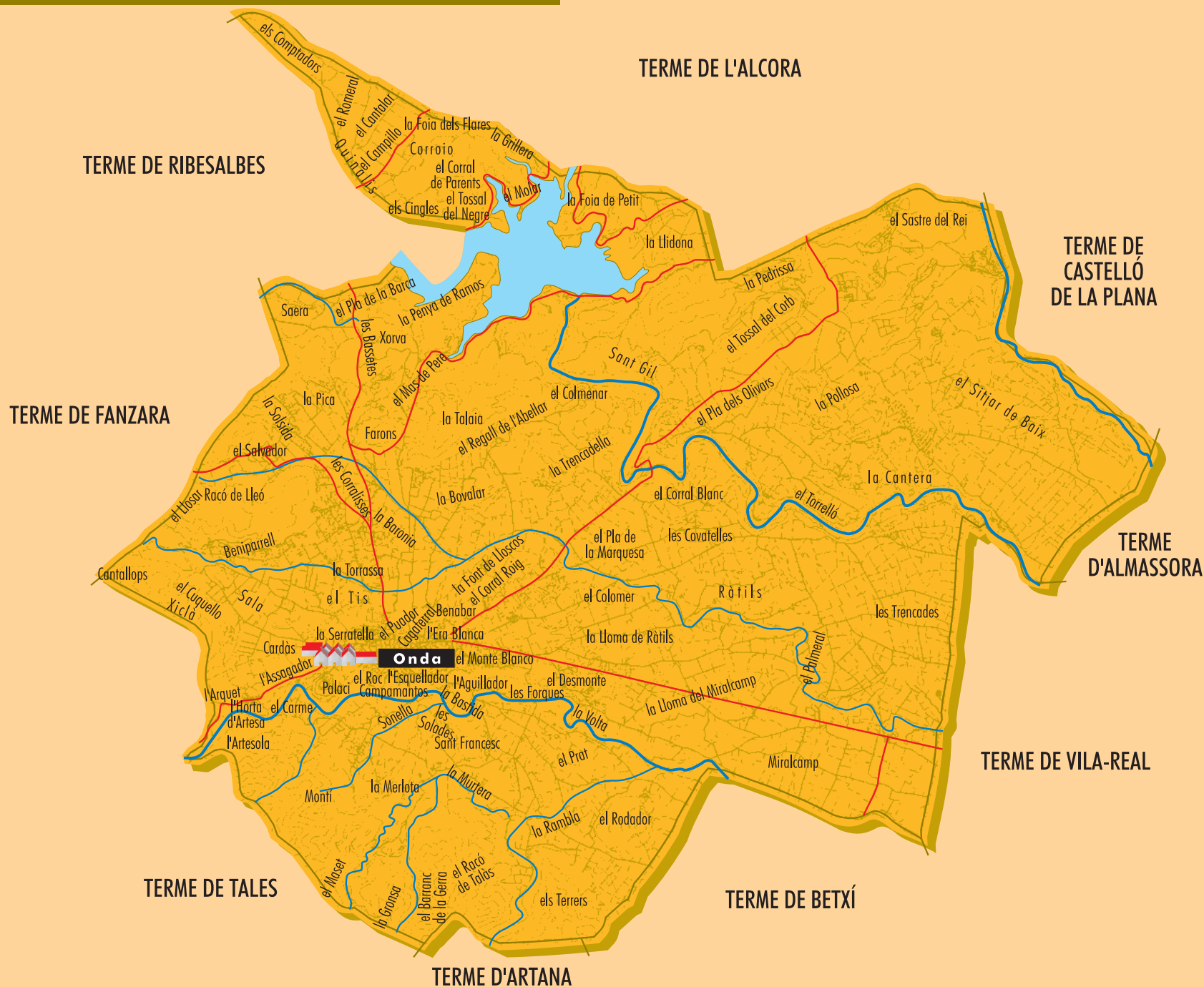
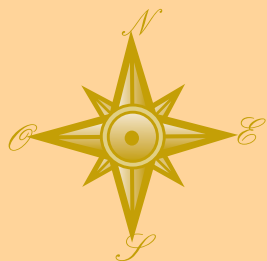
Elements físics i altres llocs d'interés

	Capital de municipi
	Carretera
	Riu, rambla
	Barranc
	Canal
	Muntanya
	Pic, roca
	Pedrera
	Cova
	Cingle, cinglera
	Polígon industrial, fàbrica
	Obra hidràulica
	Bassa
	Pont
	Camp de tir
	Ermita
	Instal·lacions esportives
	Cementeri
	Molí
	Restes arqueològiques
	Font
	Castell
	Central elèctrica
	Poblat ibèric
	Granja
	Foia
	SERRA

Partides

Vies de comunicació i poblament

